

Gönderim Tarihi: 11.06.2024

Kabul Tarihi: 10.10.2024

EKOELEŞTİRİ KURAMI ÇERÇEVESİNDE ZÜLFÜ LİVANELİ'NİN BALIKÇI VE OĞLU ADLI ROMANI

Zulfu Livaneli's Novel Called the Fisherman and his Son in the Framework of
Ecocritical Theory

Burak ÇAVUŞ

Dr. Öğr. Üyesi; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
burakcavuss@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5050-6523

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Ekoleştirici kuramı, edebi metinlerin doğa ile kurulan ilişkisi üzerine odaklanarak metin çözümlmelerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İnsan ve doğa birlıkliliğinin nasıl sunulduğu ve çevrenin metindeki konumlanışına odaklanan bu bakış açısı, son yıllarda önem kazanmış ve akademik metin incelemelerinde kullanılmıştır. Bu makalede de Zülfü Livaneli'nin Balıkçı ve Oğlu adlı romanı, ekoeleştirici kuramı çerçevesinde incelenmiş ve insan-doğa ilişkisiyle birlikte doğanın metin içindeki konumuna, kurgusal yapıdaki işlevine odaklanılmıştır. İncelemeye geçmeden önce ekoeleştirici kuramının tarihsel sürecine ve bu konudaki literatüre değinilerek öne çıkan akademik çalışmalara yer verilmiştir. İnceleme bölümünde ise insan-doğa ilişkisi ve doğanın edebi metindeki işlevine odaklanılarak metin okuması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştirici, Zülfü Livaneli, Balıkçı ve Oğlu, Yeşil Edebiyat.

Abstract

Ecocriticism theory has brought a new perspective to text analysis by focusing on the relationship of literary texts with nature. This perspective, which focuses on how the unity of humans and nature is presented and the positioning of the environment in the text, has gained importance in recent years and has been used in academic text analysis. In this article, Zülfü Livaneli's novel, The Fisherman and His Son, is examined within the framework of ecocriticism theory and focuses on the human-nature relationship, the position of nature in the text and its function in the fictional structure.

Keywords: Ecocriticism, Zulfu Livaneli, The Fisherman and His Son, Green Literature.

1. GİRİŞ

Edebiyat ve doğa ilişkisi, insanın doğaya yaklaşımını etkileyen faktörler çerçevesinde çeşitlilik göstererek bugüne kadar uzanır. Bu faktörler arasında din, felsefe, ekonomi, kültür, ideoloji gibi öğeler yer alır. Nitekim ilahi dinler öncesi doğa algısıyla ilahi dinler etkisindeki doğaya bakış farklıdır. Aynı şekilde felsefi ve ideolojik değerlerin de insan-doğa ilişkisini etkilediği, tarıma dayalı toplum kültürü ile sanayileşmiş toplum kültürünün de insan-doğa ilişkilerine farklı bir boyut kazandırdığı bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla insanın tarihsel sürecindeki değişiklikler, örneğin

modern öncesi ile sonrası gibi, hâkim kültür ve inanç, ekonomik, iktisadî eğilimler gibi toplumsal yaşamı biçimlendiren hareketlilikler, insan ve doğa arasındaki ilişkinin mahiyetini de belirlemiştir. Tüm bunlar çerçevesinde edebiyat-doğa ilişkisinin de bağlamı değişmiş, doğa unsurunun edebî metinlerdeki görünümü, sunumu ve işlevi de değişiklik göstermiştir.

Türk edebiyatı özelinde baktığımızda Divan ve Halk edebiyatı sahalarında doğanın ele alınışı ile modernleşmeyle başlayan Yeni Türk Edebiyatı sahasında doğanın edebî metinlerdeki görünümü ve işlevi farklılaşmıştır. Modern öncesi metinlerde doğa sabit, şablonik bir dış mekân ve dinî, tasavvufî inanç çerçevesinde tanrının yeryüzündeki tecellisi olarak algılanan bir unsur iken, modernleşme sonrası metinlerde doğa, psikoloji biliminin de katkılarıyla, insanı etkileyebilen, ruh halini değiştirebilen, canlı, işlevsel bir unsur olarak yer alır. Nitekim mekân-insan ilişkilerinin ele alınıp incelendiği metinler de çoğunlukla modern şiirler, romanlar, hikâyelerdir. Bu metinlerde doğa unsurları, yer yer bireysel yer yer ise sembolik çağrışımlar çerçevesinde metnin imgelem dünyasını zenginleştiren ve derinleştiren öğeler olarak işlevsel hâle gelmişlerdir. Bu noktada Servet-i Fünun şiiri ve romanını örnek gösterebiliriz. Tevfik Fikret'in "Sis", Cenap Şehabettin'in "Elhan-ı Şita" şiiri ile Mehmet Rauf'un *Eylül* romanı doğa unsurlarının kurgusal zeminde işlevsellik kazandığı metinlerdir. Böylece doğa, salt bir dış unsur olmaktan çıkmış, insanın psikolojik, kültürel, davranışsal eğilimlerinde etkili olan bir faktör hâline gelmiştir. Nitekim modern edebiyat, kırsaldan, doğadan kopup büyük kentlerde, yapay bir çevrede süregiden yaşam neticesinde yabancılaşan insanın edebiyatıdır aynı zamanda.

Günümüzde ise doğa, doğal yaşam daha çok tahribat, iklim krizi, hayvan nesillerinin tükenmesi, doğal afetler, salgınlar gibi krizlerle anılmaktadır. İnsanın doğaya müdahalesi sonucu oluşan bu sorunlar, özellikle de sanayileşme, kapitalizm, küreselleşme, tüketim kültürü gibi son yüzyıldaki gelişmelere bağlı olarak değerlendirilir. Bu sorunların insan doğasına etkileri ise hem dünya edebiyatının hem de Türk edebiyatının son yıllardaki konularından olmuştur. Gerçekle olan ilişkisini hiçbir zaman koparmayan edebiyat, bu sorunları da tarihsel, sosyal gerçeklik olarak kurgusal gerçeklikte yeniden ele almıştır. Bir yandan doğanın tükenişinin altını çizirken bir yandan da tüm bunlar karşısında ortaya çıkan insanlık durumlarını yansıtmıştır. Nitekim bu makalenin de konusu olan ekoeleştiri kuramı tam da bu zamanlarda, insan merkezli yaşamın doğayı, doğal yaşamı tüketmeye, bozmaya, yok etmeye başladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Amerika'da ve Batı'da 1990'larda ortaya çıkmaya başlayan ekoeleştiri,

Türkiye’de 2000’li yıllarda gündeme gelmeye başlar. Türkiye’de çevre dikkatinin geç başlamasında Amerika ve Avrupa’da daha erken başlayan sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, küreselleşme gibi olguların bu yıllarda ağırlık kazanmasıdır. Bunda Batıya kıyasla geç tüketim toplumu olmamızın büyük etkisi vardır. Küreselleşme, çokuluslu şirketler ve diğer unsurlar nedeniyle Batılı yazarları 1990’ların başından itibaren endişelendiren aşırı tüketim ve ona bağlı olarak şiddetlenen çevre yıkımı, Türk yazarları için aynı yıllarda pek büyük bir endişe kaynağı olmamıştır. Oysa günümüzde durum farklı. Küreselleşmenin ülkemizdeki boyutları, topraklarımızda faaliyet gösteren çokuluslu şirketler, aşırı nüfus artışı, çevre konusunda atılmış olumlu adımlara rağmen yasaların yeterince etkili uygulanamaması ve sayısız çevre problemi karşısında, artık çevreci eleştiri herkesin ilgi odağı olmak durumundadır (Özdağ-Alpaslan, 2022,). Her ne kadar çevreci eleştiri Türkiye’de geç başlamış olsa da çevre üzerindeki olumsuz insan etkilerine ve tahribata odaklanan metinler yok değildir. Özdağ’a (2017) göre Sait Faik’ten, Halikarnas Balıkcısı’na, Necati Cumalı’dan Yaşar Kemal’e, Fakir Baykurt’tan Latife Tekin’e, Zülfü Livaneli’den Buket Uzuner’e kadar yaklaşık seksen yıllık süreçte birçok yazar çevre sorunlarına dikkat çekmiştir. Bu yazarların bazı romanları da çevreci eleştiri bağlamında incelenmiş; makale, kitap, bildiri gibi akademik yayınlara konu edilmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında (Saatçioğlu, 2016, Doğan, 2017, Yavuz, 2020) ekolojik dengelerdeki bozulmalara ağırlık verilerek okumalar yapıldığı görülür. Türk edebiyatında da çevre olgusunun ele alınışı, ülkedeki gelişme ve değişmelere paralel olarak Batı edebiyatlarına benzer. Daha önceleri parnasizm, romantizm gibi akımlar çerçevesinde daha çok duygusal aktarım ve insan psikolojisiyle ilişkili olarak işlevsel kılınan çevre, günümüze yaklaştıkça çeşitli ekolojik sorunlara dikkat çekmek amacıyla kurgunun bir parçası hâline getirilir.

Zülfü Livaneli de çevre sorunlarına duyarsız kalmayan, insanın çevre üzerindeki yıkıcı etkilerini romanlarında dile getiren bir yazardır. Yazar, *Son Ada* (2008) ile *Balıkçı ve Oğlu* (2021) adlı romanlarında çeşitli çevre sorunlarını odağına alır. Gerçek hadiseleri kurgusal atmosfer içinde yeniden ele alarak toplum ve ülke sorunlarını öne çıkaran yazar, çevre sorunlarını da yine gerçek olaylar üzerinden sorunsallaştırır. Dolayısıyla *Balıkçı ve Oğlu* romanı ekoeleştiri kuramı çerçevesinde okunduğunda metne dair unsurlar daha kapsamlı ve anlamlı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada da ekoeleştiri kuramı dikkate alınarak ve kuramın metin inceleme esasları ekseninde romanın değerlendirmesi yapılacaktır. İncelemeye geçmeden önce ekoeleştiri kuramına dair bilgiler verilecek ve aynı zamanda yerli ve yabancı literatüre de değinilecektir.

2. EKOELEŞTİRİ KURAMI

İnsan ve doğra arasındaki ilişkide köklü değişimler ilk olarak tarım devrimiyle başlar ve sanayi devrimiyle birlikte de ikinci bir kırılma yaşanır. Bu değişimlerin etkisi ise son yüzyılda açıkça görülür hâle gelir. Doğal ve yeşil alanların azalması, havanın, suyun kirlenmesi, çeşitli hayvan nesillerinin tükenme noktasına gelmesi, sanayi atıklarının, nükleer santrallerin, çevre kirliliğinin ve aşırı tüketimin küresel boyutlarda artması tüm dünyayı tehdit edici noktaya gelmiştir. Ekoeleştirici kuramı da bu zamanlarda ortaya çıkmış ve insan merkezli yaşam anlayışını sorgulamış; bu anlayışın dünya üzerindeki olumsuz sonuçlarına odaklanmıştır. Çevreci eleştirinin ilk araştırmacılarından Garrard'a göre modern çevreci eleştiri, Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar* (1962) adlı eseriyle başlar. Carson bu eserinde Amerika'daki doğal güzelliklerin bir bir yok oluşuna dikkat çeker ve bu tükenişin sebebinin de insan faaliyetleriyle açıklar. "Carson'a göre asıl suçlular, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra piyasaya sürülen ve zararlı haşaratı kontrol altında tutmakta oldukça başarılı olan DDT, aldrin ve dieldrin gibi yeni organik pestisitlerdir" (Garrard, 2020, s.14). Carson doğal güzelliklerin insan eliyle tüketimine dikkat çekerken, Cherlly Glotfelty ekoeleştirisinin ilk tanımını yapar ve ona göre ekoeleştirici, edebiyatla fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenme biçimidir. "Tıpkı feminist eleştirinin dili ve edebiyatı cinsiyet bilincine sahip bir bakış açısıyla incelemesi veya Marksist eleştirinin metin okumalarına üretim tarzlarına ve ekonomik sınıflara dayalı bir bilinç katması gibi, ekoeleştirici de edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirir" (Aktaran, Garrard, 2020, s. 16).

Glotfelty'nin *The Ecocriticism Reader* (1996) adlı eseri konuyla ilgili ilk çalışmadır. Ekoeleştirisini bir edebiyat terimi olarak ilk kullanan ise William Rueckert'tir. Edebiyat çalışmalarına çevre bilinci kazandırmayı başaran ekoeleştirisinin terim olarak ilk kullanımı 1978'de William Rueckert'in *Literature and Ecology* (Edebiyat ve Ekoloji) adlı makalesinde görülmektedir. Rueckert ekoeleştirisini, 'Ekoloji prensiplerinin edebiyata uyarlanması' olarak tanımlamaktadır (Opperman, 2012). Öncülerin bu girişimlerinden sonra ekoeleştirici çalışmaları daha kapsamlı ve kurumsal biçimde Amerika'da ASLE (Association for the Study of Literature and Environment) derneğinin kurulmasıyla başlar. Bu kuruluş düzenli olarak konferanslar düzenlemekte ve edebiyat incelemesi, yaratıcı yazarlık, çevre eğitimi ve aktivizmi hakkında makaleler içeren bir dergi yayımlamaktadır (Garrard, 2020). Amerika'da başlayan çalışmalar bugüne kadar uzanırken genel olarak üç evrede değerlendirilir.

“İlk ekoeleştirel incelemeler Amerikan doğa yazını ve gerçekçi üslupla yazılmış Amerikan romanlarına getirilen çevreci yorumlarla başlamıştır. İngiliz edebiyatındaki ilk ekoeleştirel uygulamaları ise İngiliz Pastoral geleneği, Romantik Şiir Akımı ve Viktorya dönemi edebiyatının, özellikle bu dönemde yazılmış gerçekçi geleneğe dayanan İngiliz romanının ekoeleştirel incelemelerine dayanır” (Opperman, 2012, s. 17).

İlk dönem çalışmaları arasında öne çıkan çalışmalar ise şunlardır: Lawrence Buell *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (Çevre İmgelemi: Thoreau, Doğa Yazını ve Amerikan Kültürü'nün Oluşumu) (1995), Jonathan Bate *Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition* (Romantik Ekoloji: Wordsworth ve Çevre Geleneği) (1991); Bu çalışmalarla hedeflenen ise edebî metinlerden hareketle doğaya karşı farkındalık uyandırmak olmuştur. Buell'e göre büyük ölçüde 1990'ları kapsayan birinci dalga çevreci eleştiri, doğa yazınında, doğanın merkezde olduğu kurgusal eserlerde ve şiirde doğal dünyayı merceğe almış, eserlerde doğanın içsel değerine dair farkındalık geliştirerek okuru doğal dünyanın, yaban hayatının, biyoçeşitliliğin korunmasında sorumluluk alacak birey yapma misyonu içermiştir (Özdağ, 2017). Başka bir deyişle edebiyata çevrecilik işlevi yüklenmiştir ve farkındalık oluşturmak için edebî metinler araçsallaştırılmıştır.

Bu çalışmaların en önemli kılavuzu ise derin ekoloji akımı olmuştur. Derin ekoloji ekolünün temelinde insanın doğayı ötekileştirmesi, hiyerarşik bir düzlemde kendini daha üstün tutması ve doğadan istediği gibi istifade edebileceğini düşünerek onu kaygısızca tüketmesi eleştirilir. (Opperman, 2012). İnsanın kendini doğanın merkezine alarak diğer varlıklardan üstün tutmasını eleştiren derin ekoloji, doğa merkezli bir sistemi öngörür. Bu yaklaşım çeşitli felsefelerin, dinlerin insana atfettiği üstünlüğü eleştirir ve insanın doğa üzerinde iktidar kurma çabalarını da bu kaynaklara bağlar. Ekoeleştirin ikinci evresi ise birinci dönem çalışmalarının eleştirisiyle başlar. Çevre kavramının kapsamını genişletmek gerektiğini düşünen araştırmacılar, kültürel çevre kavramını geliştirmişlerdir. İkinci dalga “içinde insanın da yer aldığı kentsel alanların, yapılandırılmış çevrenin ve metropollerin ele alındığı eserlere odaklanarak, doğa ve kültür karşıtlığını yok ederek, çevresel adalet konularına yönelerek toplumcu bir çevreci eleştiri yoluyla okuru tüm gezegene karşı sorumluluk almaya yöneltmiştir” (Özdağ, 2017, s. 8). Çevre ve kültür arasında ayrılmaz bir ilişkiyi öngören bu yaklaşım, ırk, cinsiyet, toplumsal sınıf gibi ayrılıkların altında da doğaya yaklaşım biçiminin etkili olduğunu ileri sürer. Bu aşamada yapılan çalışmalar Amerikan anlatıları üzerine sosyo-kültürel ağırlıklı ekoeleştirel yaklaşımların geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu

anlatılar önceleri gözardı edilen Kızılderili ve Amerikalı siyahların edebiyatlarına, ekofeminist anlatılara, çağdaş edebiyat metinlerine, eko-şiir ve çoğul etnik ve çok kültürlülük kavramlarına dayanmaktadır (Opperman, 2012). Nitekim hem ekofemizm hem de eko- Marksizm kavramları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Söz gelimi ekofeminizm, erkeğin kadından üstünlüğünün bir kültür meselesi olarak inşâ edildiği gibi insanın diğer canlılardan üstün tutulmasının da kültürel bir inşâ sürecinin sonucu olduğunu savunur. Buradaki çıkış noktası akıl olgusunun canlılar içinde insana, insanlar içinde ise erkeğe isnat edilmesidir. Dolayısıyla akıllı insan, insan merkezli bir çevre anlayışını, akıllı erkek de erkek egemen bir yapıyı inşâ etmiştir. Böylece ekoeleştiretinin sosyal, ekonomik, kültürel boyutlarıyla kapsamı genişlerken ikinci dalganın öne çıkan çalışmaları ise şunlar olmuştur: John Tallmadge ve Henry Harrington *Reading, Under the Sign of Nature: New Essays in Ecocriticism* (Doğanın İşareti Altında Okumak: Ekoeleştirede Yeni Yazılar) (2000), Steven Rosendale, *The Greening of Literary Scholarship* (Edebiyat Çalışmalarını Yeşillendirmek) (2002).

Ekoeleştiretinin üçüncü evresi ise postcolonial ecocriticism (sömürgecilik sonrası ekoeleştireti) isimli yeni bir alanın ortaya çıkmasıyla başlar. Bu evre, Soğuk Savaş sonrası küreselleşme döneminde sömürgecilik sonrası edebiyat ve kültür çalışmalarının, sınıf, cinsiyet ve ırk üzerine geliştirilen ekolojik temelli yeni kültür kuramlarının, biyoetik, biyosemiyoloji ve biyoteknolojiler gibi posthümanizm şemsiyesi altında ortaya çıkan yeni açılımlarla bağlantılar kurarak genişlemesiyle oluşmuştur (Opperman, 2012). Bu gelişmelerle birlikte ekoeleştireti, iktidar, güç, politika gibi unsurları da dikkate alarak metin okuma alanını genişletir. Nihai olarak çevresel sorunlar tartışılırken insan yaşamına dair neredeyse her unsur dikkate alınmış olur. Edebiyat merkezli bu tartışmalarda kültür, kimlik, ekonomi, ırk, cinsiyet, sınıf, dil, varoluş gibi birçok kavram çevreyle ilişkilendirilerek değerlendirilir. Üçüncü evrenin öne çıkan çalışmaları ise şunlardır: Graham Huggan ve Helen Tiffin, *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment* (Sömürgecilik Dönemi Sonrası Ekoeleştireti: Edebiyat, Hayvanlar ve Çevre) (2010), Laura Wright, *Wilderness into Civilized Shapes: Reading the Postcolonial Ecocriticism* [Vahşiliğin Uygar Şekilleri: Sömürgecilik Sonrası Dönemi Ekoeleştireti Okumaları] (2010), Pablo Mukherjee, *Postcolonial Environments: Nature, Culture, and the Contemporary Indian Novel in English* (Sömürgecilik Dönemi Sonrası Çevreler: Doğa, Kültür ve İngilizce Çağdaş Hint Romanı) (2010), Elizabeth DeLoughrey ve George B. Handley, *Postcolonial Ecologies: Literatures of the Environment* (Sömürgecilik Dönemi Sonrası Ekolojiler: Çevre'nin Edebiyatları] (2011).

Türkiye’de ise ekoeleştiri çalışmaları iki binli yılların başında başlar. İlk olarak Serpil Oppermann, Ufuk Özdağ ve Nevin Özkan’ın 2009’da düzenlediği *The Future of Ecocriticism: New Horizons* (Ekoeleştiri’nin Geleceği: Yeni Ufuklar) başlıklı konferans ve aynı adlı kitap dikkatleri çeker. Daha sonra Serpil Oppermann’ın editörü olduğu *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* (2012), Ufuk Özdağ’ın *Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat* (2014) başlıklı kitaplarıyla konuyla ilgili literatür zenginleşir. Bunlarla birlikte ekoeleştiri çalışmalarına katkı sunan diğer çalışmalar da şöyledir: Dilek Bulut *Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştiri* (2005), Macit Balık ve Bilgen Tekben *Çevreci Eleştiri Kuramı Açısından Müge İplikçi’nin Cemre Adlı Romanı* (2014), Arda Arıkan *Edebî Metin Çözümlemesi ve Ekoeleştiri* (2011). Bu akademik kitap ve makalelerin yanı sıra çoğunluğu yüksek lisans olmak üzere yirmi lisansüstü tez çalışması da yapılmıştır. Türkiye’de çıkan bazı süreli yayınlar da ekoeleştiri özel sayısı hazırlayarak edebiyat ve ekoloji ilişkisinin geçmişini ve bugünü irdelemişlerdir.

Başlangıcından bugüne uzanan süreçte ekoeleştiri, doğanın tahrip edilmesinin eleştirisinden ırk, sınıf, cinsiyet, kimlik, kültür gibi olguları da içine katarak geniş bir yelpazede edebî metin incelemelerini önermiştir. Bu incelemelerle insan-doğa ilişkisinin yeniden düşünülmesi gerektiği, insan merkezli yaşam anlayışının doğada tahribata ve telafisi olmayan felaketlere yol açtığı, edebiyatın bu noktada devreye girerek çevreci bir bakış açısını gözetmesi gerektiği vurgulanır. Nihai noktada ekoeleştiri doğanın yeni bir yaklaşımla ele alınması gerektiği bir zamanda ortaya çıkmıştır ve insan-doğa ilişkisini çok boyutlu bir bakış açısıyla değerlendirmeyi savunmuştur. Bu boyutlar ekonomiden politikaya, kültürden kentleşmeye, sanayileşmeden kapitalizme kadar uzanır ve tüm bunlar insan-çevre-edebiyat üçgeninde değerlendirilir.

3. İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA *BALIKÇI ve OĞLU* ROMANI

Zülfü Livaneli’nin *Balıkçı ve Oğlu* adlı romanı ilk olarak 2021 yılında yayımlanır. Romanda Balıkçı Mustafa adlı baş karakterin Ege kıyılarında başından geçen olaylara odaklanırken; Türkiye’nin son yirmi yılda karşılaştığı çeşitli sosyal, ekonomik, ekolojik sorunlarına da geniş yer verilir. Hacim olarak küçük sayılabilecek romanın kişi kadrosu da dar tutulmuştur. Çoğunlukla baş karakterin iç ve yakın dış dünyasına değinilir ve yer yer de ailesi olayların merkezinde yer alır. Olay örgüsünün merkezinde ise baş kişi Balıkçı Mustafa’nın batan bir göçmen botundan cesetleri çıkarırken bir yunus balığının küçük bir çocuğu sandalına taşıması yer alır.

Mustafa çocuğu teslim etmek istemez ve sahiplenir. Bundan sonra jandarmayla çeşitli sorunlar yaşar ve kısa süreli bir macera yaşanır. Mustafa kendi çocuğu Deniz'in boğularak ölmesi sonucu denizden gelen bu çocuğu tanrının bir armağanı olarak düşünür ve karısını da buna ikna ederek çocuğu sahiplenir. Ancak daha sonra çocuğun annesi ortaya çıkar ve Mustafa suçundan dolayı cezaevine atılır. Daha sonra çocuğun annesi çocuğu Mustafa ve ailesine vermek ister ve roman mutlu bir sonla sonuçlanır. Olay örgüsü olarak kronolojik ilerleyen roman, yüzeydeki bu hikâyenin altında çeşitli çevre sorunlarına, siyasi, ekonomik gelişmelere ve Türkiye'nin son yıllarda en çok şahit olduğu göçmenlik meselesine de değinir.

Bunlarla birlikte romanda ilk dikkatleri çeken husus, Ernest Hemingway'in *Yaşlı Adam ve Deniz* (2019), adlı romanıyla kurulan metinlerarası ilişkidir. Yazar, daha romanın girişinde kendi hikâyesini anlatmaya başlamadan epigraf olarak bu romandan alıntı yapar. Hemingway'in romanıyla kurulan ilişkinin ikinci olarak hatırlatılması Balıkçı Mustafa'nın bir turistle karşılaşmasıyla olur. Turist Hemingway'in kitabını okurken kitabın merkezindeki hikâyeyi Balıkçı Mustafa'ya özetler. Balıkçının kılıç balığı yakalaması ve balığın daha sonra köpek balıklarınca yenilmesini duyan Mustafa, kitaptaki balıkçıyı sevmediğini söyler.

“Madem o kılıç balığı o kadar harika bir balıkmış, madem günler geceler boyu can teslim etmemek için savaşmış, o balıkçı da oltayı kesiverip, hadi aslanım yaşamayı hak ettin, helal olsun sana bu denizler demeliydi. Bazen koca bir balık yakalarsın beyim, tam sandala çekerken göz göze gelirsin mübarek hayvanla, sana öyle acıklı bakar ki kıyamazsın, denize salarsın gerisin geriye” (Livaneli, 2021, s. 15).

Bu karşılaşma başka bir anlamda Batılı ve Doğulu'nun karşılaşması olarak da okunabilir. Burada hem roman içerisindeki iki kişi olarak hem de Livaneli'nin romanıyla Hemingway'in romanı karşılaşır. Hemingway'in Batılı balıkçısıyla Livaneli'nin balıkçısı doğaya ve doğal yaşama bakış açısından karşılaştırılır. Batılı balıkçı insan merkezli bir yaklaşımla doğaya ve doğadan gelenlere salt tüketim nesnesi olarak yaklaşırken, Balıkçı Mustafa doğadaki unsurlarla bir duygu bağı kurmaktadır ve her ne kadar balıkçı olsa da insan tarafını ön plana çıkarır. Hemen bu cümlelerin devamında da yine Mustafa'nın doğaya ve doğal yaşama karşı hassasiyeti vurgulanır.

“Çoğu balıkçı serdiği ağlar kopup da gidince onu çıkarmakla uğraşmaz, yenisini alır ama bu plastik ağlar dipteki kayalara sarılır; denizi, balığı mahveder. Bu yüzden Mustafa dalar, başkalarının bıraktığı dolanmış ağları bile çıkarır, diğer balıkların yüzüne de sitemle bakar” (s. 15).

Roman boyunca değinilecek ve eleştirel bir tutumla altı çizilecek olan insanın doğaya müdahalesi olgusuna ilk olarak burada değinilir. İnsan eliyle çevreye ve doğal yaşama zarar verilmesine karşı yazar, bunları eleştiren, doğaya saygı duyan ve oradaki canlılığı öldürmekten ziyade yaşatmaya kararlı bir karakteri çıkarır okuyucunun karşısına. Livaneli'nin balıkçısı Hemingway'in balıkçısına göre daha duygusal daha insanî değerlerle donatılmıştır. Doğaya ve diğer canlılara salt bir meta bir tüketim nesnesi olarak yaklaşmaz. Nitekim Mustafa roman boyunca denizi, doğayı kirletenlerle, tahrip edip çevresel güzellikleri para, mülk edinme gibi hırslarla tüketenlere karşı bir mücadele verecektir. Dolayısıyla romanı çevreci yapan taraf da buradadır ve yazar daha yaşanabilir bir çevre için insanın çevreye zararlarına değinirken yapılması gerekenleri Mustafa üzerinden inşa eder.

Çevre sorunu olarak değinilen bir değer olay, Ege denizindeki balık türlerinde görülen değişikliklerdir. Balon balığı diye bir balık türemiştir denizde ve bu yabancı tür zehirlidir hem insanları hem de diğer balık türlerini öldürmektedir. Burada değışen ekolojiyi romandaki Su Ürünleri Bölümü hocası açıklar: “Arkadaşlar dedi, bunlar istilacı balıklardır, mücadele edilmezse bizim denizlerdeki türleri bitirir. Süveyş kanalı açılınca Hint Okyanusu'nun balık çeşitleri Akdeniz'e kadar gelmişti zaten. Koloniler halinde arttılar” (s. 16). İnsan eliyle yapılanların ekosisteme verdiği zarar romanda modernleşme, kentleşme, sanayileşme, kapitalizm gibi olgular etrafında değerlendirilir. Hocanın yaptığı bu açıklama karşısında balıkçılar ve köylüler içerisinde geçenlerin anlatıldığı şu pasajda modern insanın doğaya yaklaşımı ve zararları dile getirilir:

“Demek ki buraların ormanını kesip pıtrak gibi yazlık siteler yapan, otel diken, denizi dolduran, tepelerde maden arayan, dağları yaralayan şehirliler, denizimizi de elimizden alıyor diye düşündüler. Babalarının, dedelerinin köyü korumak gibi dertleri olmamıştı hiç. Çünkü eski zamanlarda kimse ağaçlarına, havalarına, denizlerine zarar vermiyordu. Ne var ki artık dışarıdan gelen saldırganların, kendi doğalarını sahiplenerek, zarar verme çabalarını öfkeyle izliyorlardı... Geçen kış dağdan inen sel var ya hiç görülmüş müydü böyle bir şey? Ağaçları kesti vicdansızlar, su gürr diye akıveriyor aşağıya” (s. 16-17).

Hem Türkiye'de hem de dünyanın muhtelif yerlerinde son yıllarda sıkça gündeme gelen bu çevre sorunlarının kaynağı olarak modern insanın yaşam algısı ve büyüyen kapitalizmin üretim-tüketim döngüsü gösterilir. Yazar da ilk olarak ormanları keserek otel, site, madencilik gibi çeşitli kâr amaçlı faaliyetleri işaret eder. Bunlarla birlikte insanın etkisi sonucu değışen doğal yaşam, yeni ortaya çıkan çevresel krizlere ve ekosistemdeki

bozulmalara dikkat çeker. Burada fail olarak insanı ve onun sınırsız ihtiyaçlarını görürüz. Nitekim ekoeleştirisinin çıkış noktası da tam olarak burası, insan merkezli doğa anlayışıdır. İnsanın doğaya hâkim olma düşüncesi ve doğayla arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir düzlemde değerlendirmesi, doğanın kendisi tarafından sınırsızca kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bunlarla beraber değişen ekonomik, siyasi, beşerî koşullar da doğanın hızlıca insan egemenliği altına girmesine zemin hazırlamıştır. Tarım devrimi ve devamında sanayi devrimiyle iyice pekişen insan merkezli yaşamın sonucu olarak da çeşitli krizler bugün tartışılır hâle gelmiştir.

Ekoeleştirisinin öncülerinden Lawrence Buell *Environmental Imagination* (1995) (Çevresel İmgelem) adlı çalışmasında metnin çevreci sayılabilmesi için temel dört unsura sahip olması gerektiğini belirtir. Bu unsurlar şunlardır: “Eserde insanın dışındaki çevre sadece bir arka plan değil, insanın tarihinin doğa tarihiyle içiçe olduğu bir mevcudiyettir; insanın menfaati yasal olan yegâne menfaat değildir; insanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır; eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi vardır” (Aktaran Özdağ-Alpaslan, 2011, s. 642). Burada insan menfaatinin yegâne menfaat olmadığı ve olmaması gerektiği fikri neredeyse bütün kuramcılar tarafından kabul edilir. Livaneli de teorideki bu düşüncüyü kurgusal düzlemde pratiğe döker. Doğayı salt menfaat nesnesi ve insanın tüketimine açık bir hammadde kaynağı gibi görenleri eleştiren yazar, daha sonra ortaya çıkan sorunları da gündeme getirerek bu hususta bir farkındalık oluşturur.

Yazar, özellikle de deniz ve su kültü üzerinden değişen doğa algısını ve doğanın değişen özelliklerine göndermeler yapar. Bilindiği gibi birçok mitolojide ve kültürde su, yaşamın, yaratılışın kaynağıdır. Türk mitolojisinde de benzer şekilde suya yüklenen anlamlar aynıdır. “Türk yaratılış mitinde kozmos, sudan türemiştir, başka bir deyişle yaratılışın başlangıç nüvesi sudur. Bütün canlılar da sudan yaratılmış-tır. O halde su yaratılışın temel noktası olduğundan mitolojik şuurda önemli bir konum üstlenmiş durumdadır” (Bayat, 2007, s. 248). Yine Eliade’ye (1992) göre de su, ana rahmi gibi dışıldır ve doğurgandır. Yaşamın ve canlılığın kaynağı konumundaki su, insanın doğaya etkisi sonucu mitsel anlamının tam tersine ölümün kaynağı hâline gelir. Romanda bu değişim bir yandan insanların ölümü bir yandan ise su ve etrafında oluşan biyolojik çeşitliliğin azalmasıyla vurgulanır. Tüm bunlar ise kapitalist bir zihniyetle suyun, ormanın sahiplenmeye, mülk edinilmeye başlanmasıyla ortaya çıkar. Yine insanın doğa üzerinde bir iktidar oluşturarak tahakkümü ve kontrolü altında tutma eğilimi bu süreçte de etkilidir.

“Ninelerinden dedelerinden beri kendi başına yaşayan köylerinde denizin, dağın, ormanın kime ait olduğunu hiç düşünmemişlerdi. Başlarını soktukları küçük evler, bahçeler sahiptiydi ama bunun ötesi Tanrı'ya aitti. Hiç doğanın, havanın sahibi olur muydu? Meğerse varmış, köylerinin karadan, denizden, havadan saldırı altında olduğunu, hem de hepsinin bir anda gerçekleştiğini görmek de varmış kaderlerinde” (s. 101).

Sahiplenme ve maddi çıkar elde etme dürtüsüyle birlikte güzelliği, canlılığı, yeşil doğasıyla dikkat çeken köy, dört yandan tüketilmeye başlar. Öncelikle deniz sahiplenir ve denize balık çiftlikleri kurulur. Anlatıcı bunları “balık hapishanesi” gibi görür. Çiftliklerden dolayı daha önce “cam gibi olan sular artık boz bulanık çamurlu durgun göllere” (s.101) döner. Kimyasalların da kullanılmasıyla zararlı maddeler yayılır ve denizdeki canlılığı öldürür. Başka bir tahribat ormanlarda yaşanır. Maden şirketleri ormanları, dağları kullanmaya başlar. “Ormanların arasında ağaç keserek yollar açıp kelleştirmiş, maden aramak için her yeri delik, deşik etmişlerdi” (s.102). Ayrıca altın çıkarmak için de siyanür gibi zehirli bir madde kullanılır ve bu zehrin yeraltı sularına karışarak insanları, hayvanları zehirleyeceği söylenir. Bunlar da yetmez ve insanın doğaya müdahalesi ormana otel yapımıyla devam eder. “Sonra bütün ormanı keseceklerdi. Burada villalar olacak, otel olacak...” (s.102). Son olarak ise havadan gelen tehlikeye dikkat çekilir ve termik santral gerçeği dile getirilir. “Denizden, karadan her yandan kuşatılmışlardı, birkaç yıl önce aynı bölgede ama köylerine uzak bir yerde kurulmuş termik santral dumanlarını bile hissetmeye başlamışlardır. Yani havadan da saldırı altındaydılar”. (s.104). Bunlar yakın zamanlarda Türkiye’de sık sık gündeme gelen, haber olan çeşitli ekolojik problemlerdir. Yazar da burada bir köy etrafında tüm bu problemleri çevresel krizlerin sebebi olarak ileri sürer. İnsanın bu konudaki etkisini ise birinci sıraya koyan yazar, temel fikrini de Mustafa’nın şu sözleriyle belirtir: “Bu insanlar balon balıklarından da tehlikeli diye düşündü Mustafa, daha canavar, daha kötü, daha yok edici” (s.104). Nasıl ki Rachel Carson *Sessiz Bahar* (1962) adlı eserinde Amerika’daki doğal güzelliklerin insan eliyle yok edildiğini anlatıyorsa Livaneli de Türkiye’deki doğa tahribatını, kapitalizm, sanayileşme, insan ihtiyaçları, tüketim kültürü gibi son yüzyılın olgularıyla ilişkilendiriyor.

Bunlarla birlikte romanda insan ve doğanın birlikteliği, karşılıklı etkileşimi ve doğanın sadece üzerinde yaşanan bir mekân olmadığı vurgulanır. Doğanın tarihi ve seyri ile insanın tarihi arasında organik bir ilişki kurulur ve bu ilişkinin bozulması sadece doğayı değil insanı da tüketir. Nitekim bugün tüm dünyada çevre krizleri, iklim değişiklikleri sadece doğayı ya da hayvanları tehlikeye atan bir durum değil aynı zamanda insanı

da tehlike altında bırakan bir gerçekliktir. Dolayısıyla bu ilişkinin farkına varılması, doğaya verilen zararın aslında insanlığın geleceğine vurulan bir darbe olduğu romanın satır aralarında okunabilecek bir gerçekliktir. Tüm bu yönleriyle *Balıkçı ve Oğlu*, Lawrence Buell'in çevreci eserleri için belirlediği dört ölçütü de yerine getirmiştir. Öncelikle eserde doğal çevre sadece bir arka plan olarak kullanılmamış, insan yaşamı üzerindeki etkileri öne çıkarılmıştır. Nitekim romanın merkezindeki olay, bir yunus balığı tarafından denizden getirilen bir bebekle başlar. Burada mitlerde ve dinî kaynaklarda yaratılışın, doğumun, üretimin kaynağı olarak bilinen su, mitsel ve sembolik anlamı çerçevesinde romanda işlevsel hâle getirilir. İkinci olarak anlatıcı, doğanın sadece tüketim nesnesi olmadığını ve sadece insan menfaatleri gereği kullanılmaması gerektiğini vurgular. Yasal olanın, ahlaki olanın sadece insan menfaati olmadığı da tekrar tekrar belirtilir. Çevreye karşı sorumluluk noktasında da eser bol bol mesajlar taşımaktadır ve bu hususta yapılması gerekenlerin ve doğaya karşı duyarlı olunmasının altı çizilir. Son olarak da doğanın değişmez, tükenmez olmadığı, bir süreç dahilinde ve yanlış uygulamalar neticesinde doğanın da ölebileceği, tükenebileceği ve nihayetinde insanın da olumsuz etkilenebileceği eserin önde gelen çevreci tezlerinden birisidir.

4. SONUÇ

Zülfü Livaneli, *Son Ada* romanıyla başlattığı çevreci edebiyat, yeşil edebiyat eğilimini Balıkçı ve Oğlu romanında da sürdürür. Yazar, değişen ekonomik, politik, kültürel ve ahlakî değerler neticesinde ortaya çıkan insan merkeziliği, tüketim kültürünü, doğanın metalaşmasını ve kazanmak için her şey mubahtır anlayışının çevreye ve doğal yaşama verdiği zararı gerçek olaylardan hareketle kurgusal düzleme taşımıştır. Bu noktada ekoeleştirel bir yaklaşımla eser inşa edilirken kişi kadrosu sınırlı tutularak çevresel etkileri olan olaylara odaklanılmıştır. Yer yer yeni durum ve yaklaşımlarla eskiyi de kıyaslayan yazar, doğaya bakış açısının değişmiş olduğunu ve bu yeni bakış açısının temel neden olduğunu vurgular. Nitekim ekoeleştiri savunucuları da aynı şekilde küresel ölçekte ortaya çıkan yeni yaklaşımların ve yeni insan tipolojisinin bu çevresel sorunların kaynağı olduğunu belirtir. Dolayısıyla Livaneli bu romanıyla küresel bir sorunun yereldeki örneklerini konu alarak bir neden-sonuç ilişkisi kurar ve ekoeleştiri kuramına paralel olarak eserini bu hususta işlevsel hâle getirir. Böylece ekoeleştiri kuramının edebiyata, sanat yüklediği bu yeni görevi ve sorumluluğu da yerine getirmiş olur.

Balıkçı ve Oğlu romanı, son yıllarda vahşi bir canavar olarak betimlenen kapitalizm ve neo-liberal politikalar ile çevre sorunları arasında bir bağ kurar. Kapitalizm her şeyi alınabilir satılabilir bir nesne hâline getirip

insanı da homo economicus olarak doğanın merkezine konumlandırırken, denizler, ormanlar, koylar, dağlar, hayvanlar gibi insan dışı varlıkları da metalaştırmış, ticari nesnelere olarak kâr elde edilebilecek bir mala dönüştürmüştür. Yazar en çok da bu yaklaşımın çevre üzerindeki yıkıcı, tahrip edici etkilerine değinir ve bütün doğal güzelliğine göz dikilmiş bir köyün kapital tarafından yok edilmesine odaklanır. Elbette ki burada politik bir eleştiri de söz konusudur ve kapital ve iktidar, toplum ve devlet ilişkilerine de temas edilir. Tüm bu hususlar çerçevesinde de *Balıkçı ve Oğlu* romanı ekoeleştirel bir yaklaşımla okunduğunda eserin derin yapısı ve öne çıkardığı izleksel çağrışımlar daha anlaşılır olacak ve eserin kuramsal arka planı daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca eser, ele aldığı konu ve öne sürdüğü fikri alt yapısıyla da üçüncü dalga çevreci eserler arasında değerlendirilebilir ve konumlandırılabilir bir yapıya sahiptir.

5. SUMMARY

Today, nature and natural life are mostly associated with crises such as destruction, climate crisis, animal extinction, natural disasters and epidemics. These problems, which arise as a result of human intervention in nature, are evaluated especially in relation to the developments of the last century such as industrialization, capitalism, globalization and consumer culture. The effects of these problems on human nature have been among the topics of both world literature and Turkish literature in recent years. Literature, which never breaks its relationship with reality, has re-examined these problems in fictional reality as historical and social reality. Ecocriticism theory has brought a new perspective to text analysis by focusing on the relationship of literary texts with nature. This perspective, which focuses on how the unity of humans and nature is presented and the positioning of the environment in the text, has gained importance in recent years and has been used in academic text analysis. In this article, Zülfü Livaneli's novel, *The Fisherman and His Son*, is examined within the framework of ecocriticism theory and focuses on the human-nature relationship, the position of nature in the text and its function in the fictional structure. Before moving on to the review, the historical process of ecocriticism theory and the literature on this subject are mentioned and prominent academic studies are included. In the analysis section, the text was read by focusing on the human-nature relationship and the function of nature in the literary text.

The novel *The Fisherman and His Son* establishes a connection between capitalism, which has turned into a monster and is generally depicted as a monster, and environmental problems. While capitalism has

turned everything into a buyable and sellable object and placed humans at the center of nature as homo economicus, it has also commoditized non-human assets such as seas, forests, bays, mountains and animals and turned them into commercial objects that can be profited from. The author mostly touches on the devastating effects of this approach on the environment and focuses on the destruction of a village, whose natural beauty was coveted, by capital. Of course, there is also a political criticism here and the relations between capital and power, society and state are also touched upon. Within the framework of all these issues, when the novel *Fisherman and His Son* is read with an ecocritical approach, the deep structure of the work and the thematic connotations it highlights will be more understandable and the theoretical background of the work can be better understood. In addition, the work has a structure that can be evaluated and positioned among the third wave environmentalist works, with the subject it deals with and the intellectual infrastructure it puts forward.

6. KAYNAKLAR

- Arıkan, A. (2011). Edebî metin özümlemesi ve ekoeleştirisi. *Akdeniz İnsanî Bilimler Dergisi*. 1 (1). 43-51.
- Balık, M. ve Tekben, B. (2014). Çevreci eleştiri kuramı açısından Müge İplikçi'nin Cemre adlı romanı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2 (2/1). 338-351.
- Bayat, F. (2007). Türk mitolojik sistemi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bulut, D. (2005). Çevre ve edebiyat: Yeni bir yazın kuramı olarak ekoeleştirisi. *Littera* 17, 79-89.
- Doğan, S. (2017). Ekoeleştirisi ve Buket Uzuner'in romanları. *Kesit Akademi Dergisi*. 11, 673-692.
- Eliade, M. (1992). İmgeler ve simgeler. Ankara: Gece Yayınları.
- Garrard, G. (2012), Ekoeleştirisi. İstanbul: Kolektif Kitap Yayınları.
- Hemingway, E. (2019). Yaşlı Adam ve Deniz. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Livaneli, Z. (2021). Balıkçı ve oğlu. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Livaneli, Z. (2008). Son ada. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Opperman, S. (2012). Ekoeleştirisi: Çevre ve edebiyat çalışmalarının dünü ve bugünü. S. Opperman (Ed.). Ekoeleştirisi çevre ve edebiyat, içinde. (ss. 9-59). Ankara.
- Özdağ, U. (2017). Çevreci eleştiriye giriş. Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, U. ve Alpaslan, G. (2011). Türkiyat araştırmalarında yeni bir alan: Çevreci eleştiri. Ü. Ç. Şavk (Ed.). III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu bildiriler kitabı içinde. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Saatçioğlu, E. (2016). Halikarnas Balıkcısı'nın Aganta Burina Burinata romanını ekoeleştiriel bakışla okumak. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14 (1), 581-600.

Yavuz, M. ve Büyükarman, D. (2020). Yaşar Kemal'in Deniz Küstü romanına ekoeleştirel bir yaklaşım. *Rumelide Dil ve Edebiyat Arştırmaları Dergisi*. 21, 267-279.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

